

Het Belang van Academische Vrijheid

Door de bril van grondleggers Humboldt, Mill en Jaspers

Volgens de Academic Freedom Index¹ staat Nederland binnen de Europese Unie op de 24e plaats, net boven Griekenland, Polen en Hongarije. Recente studies van het Europees Parlement²⁻³ wijzen eveneens op uitdagingen met betrekking tot academische vrijheid in Nederland. Een overkoepelende oorzaak van deze problemen ligt in een gebrek aan bewustwording en consensus over de definitie van academische vrijheid⁴⁻⁵⁻⁶⁻⁷. De Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) definieert academische vrijheid als⁸: 'het beginsel dat medewerkers aan wetenschappelijke instellingen in vrijheid hun wetenschappelijk onderzoek kunnen doen, hun bevindingen naar buiten kunnen brengen en onderwijs kunnen geven.' Deze definitie omvat daarmee fundamentele rechten zoals vrijheid van meningsuiting, bewegingsvrijheid, vereniging en het delen van kennis. Volgens Kinzelbach et al.⁹ vormt academische vrijheid een essentiële pijler voor kwalitatief hoogstaand onderwijs en onderzoek, en fungeert het als aanjager voor innovatie. Dit maakt het thema bijzonder relevant in het licht van het regeerprogramma van het kabinet, waarin het woord *innovatie* maar liefst 85 keer wordt genoemd.

De verontrustende staat van de academische vrijheid vraagt niet alleen om actuele analyses, maar ook om een historisch perspectief op de idealen van haar grondleggers: Wilhelm von Humboldt, John Stuart Mill en Karl Jaspers. Dit essay verkent historische perspectieven om de cruciale rol van de academische vrijheid in een vrije en vooruitstrevende samenleving te benadrukken, evenals de complexiteit van het formuleren van een eenduidige definitie.

Wilhelm von Humboldt

Na de nederlaag van Pruisen tegen Napoleon in 1806 kreeg Wilhelm von Humboldt van koning Friedrich Wilhelm III de opdracht om het onderwijssysteem te hervormen. Geïnspireerd door denkers zoals Kant en Schiller formuleerde Humboldt een visie die resulteerde in het zogenoemde 'Bildungsideal'. In dit ideaal pleitte hij ervoor dat universiteiten niet alleen kennis moeten overdragen, maar ook actief nieuwe kennis zouden moeten genereren om een bijdrage te leveren aan maatschappelijke vooruitgang. De nadruk lag hierbij op de vrije, holistische vorming van individuen, met kernwaarden als: zelfreflectie, interdisciplinaire samenwerking en nieuwsgierigheids-gedreven-onderzoek. Deze visie vormde de basis voor de oprichting van de Humboldtuniversiteit in Berlijn en groeide uit tot een wereldwijd model voor hedendaagse universiteiten¹⁰⁻¹¹

¹FAU, Friedrich-Alexander-Universität Institute of Political Science. (2023). *Academic Freedom Index*. The State of Academic Freedom Worldwide. <https://academic-freedom-index.net>

²European Parliament. (2023). *Academic Freedom Monitor* 2023. STUDY Panel for the Future of Science and Technology. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2024/757798/EPRS_STU\(2024\)757798_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2024/757798/EPRS_STU(2024)757798_EN.pdf)

³European Parliament. (2023). *State of play of academic freedom in the EU Member States* Overview of the facts trends and developments. STUDY Panel for the Future of Science and Technology. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/740231/EPRS_STU\(2023\)740231_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/740231/EPRS_STU(2023)740231_EN.pdf)

⁴Altbach, P. G. (2001). *Academic Freedom: International Realities and Challenges*. Higher Education, 41(1/2), 205–219. <http://www.jstor.org/stable/3448125>

⁵Badley, G. (2009). *A PLACE FROM WHERE TO SPEAK: THE UNIVERSITY AND ACADEMIC FREEDOM*. British Journal of Educational Studies. Chapters: 2, 6, 7, 8, 10, 11, 13. <https://doi.org/utrechtuniversity.idm.oclc.org/10.1111/j.1467-8527.2009.00429.x>

⁶Fuchs, R. F. (1963). *Academic Freedom. Its Basic Philosophy, Function, and History*. Law and Contemporary Problems, 28(3), 431–446. <https://doi.org/10.2307/1190640>

⁷Akerlind, G. S., & Kayrooz, C. (2003). *Understanding Academic Freedom: The views of social scientists*. Higher Education Research & Development, 22(3), 327–344. <https://doi.org/utrechtuniversity.idm.oclc.org/10.1080/0729436032000145176>

⁸KNAW, Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. (2021). *Academische vrijheid in Nederland een begripsanalyse en richtsnoer*. Knaw.nl. <https://storage.knaw.nl/2022-05/20210217-webversie-advies-Academische-vrijheid.pdf>

⁹Kinzelbach, K. Saliba, I. Spannagel, J. Quinn, R. (2021, March 11). *Free Universities: Putting the Academic Freedom Index into action*. Global Public Policy Institute (GPPI). GPPI. <https://gppl.net/2021/03/11/free-universities>

¹⁰Ernste, H. (16 oktober 2023). *The Future of Dutch Universities (Part 1) – Placemaking*. <https://hernste.nl/the-future-of-dutch-universities-part-1/>

¹¹Henningsen, B. (2006). *A Joyful Good-Bye to Wilhelm von Humboldt: The German University and the Humboldtian Ideals of "Einsamkeit and Freiheit."* In Palgrave Macmillan US eBooks (pp. 91–107). https://doi.org/10.1007/978-1-137-10079-5_8

In deze zogenoemde 'Humboldttraditie' staat academische vrijheid als fundament centraal. Humboldt beschouwde academische vrijheid als essentieel voor het zoeken naar de waarheid. Hij onderscheidde hierbij twee dimensies: *Lehrfreiheit*, de vrijheid van docenten om eigen thema's en benaderingen te kiezen, en *Lernfreiheit*, de vrijheid van studenten om hun studieroute zelfstandig vorm te geven^{11,12}. De kern hierbij was open houding ten opzichte van verschillende kennisvormen (wetenschap, kunst, filosofie). Volgens Humboldt overstijgt academische vrijheid de grenzen van disciplines, waardoor kritische discussies worden gestimuleerd. Dit biedt studenten de mogelijkheid om hun eigen aannames te bevragen en nieuwe perspectieven te ontdekken¹².

John Stuart Mill

John Stuart Mill's 'On Liberty' geldt als een klassiek pleidooi voor individuele vrijheid, gegrondvest op het schadebeginsel: de vrijheid van het individu die onbeperkt is, tenzij deze schade toebrengt aan anderen¹⁵. Binnen dit kader beschouwt Mill vrijheid van meningsuiting als een onmisbare voorwaarde van waarheidsvinding, en daarmee als fundament van academische vrijheid⁵⁻¹³.

Mill ziet de vrijheid van meningsuiting als cruciaal voor het corrigeren van fouten en het bevorderen van vooruitgang. Hij gelooft dat zelfs onjuiste ideeën waarde hebben, omdat zij debat en nieuwe inzichten uitlokken. Zonder deze vrijheid zouden valse overtuigingen zich onterecht kunnen handhaven, doordat er geen mechanisme is om ze te corrigeren¹³. In de academische context is deze vrijheid van fundamenteel belang voor de open uitwisseling van ideeën en de zoektocht naar waarheid. Daarnaast koppelt Mill het belang van vrije expressie aan de ontwikkeling van individualiteit. Voor Mill is het vermogen om zelfstandig te denken en keuzes te maken essentieel voor persoonlijke en maatschappelijke vooruitgang. Hij waarschuwt tegen de verstikkende effecten van controle door autoriteiten of sociale druk¹⁴. Dit is volgens Mill de ware aard van democratie, waarin alle geluiden gehoord worden en niemand bang hoeft te zijn voor vervolging of uitsluiting¹⁵.

Karl Jaspers

Karl Jaspers was een invloedrijke filosoof die in zijn boek 'The Idea of the University' een ambitieuze visie presenteerde voor het herstel van universiteiten na de verwoestingen van de twee wereldoorlogen. Centraal daarin stond academische vrijheid, die hij beschouwde als de hoeksteen van een universiteit als onafhankelijk instituut. Hiermee beschouwde hij academische vrijheid als essentieel voor zowel politieke stabiliteit als persoonlijke en culturele groei¹⁶. Zijn visie botste daarmee sterk met die van filosoof Heidegger, die in 1933 pleitte voor onderwerping van universiteiten aan de "Volksgemeinschaft" en nationale belangen¹⁷.

Jaspers liet zich inspireren door Humboldt en zijn idealen van *Lernfreiheit* en *Lehrfreiheit*, waarin onderwijs en onderzoek onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Hij benadrukte de waarde van Socratische gelijkheid, waarin onderwijs geen eenrichtingsverkeer is, maar een wederzijdse en vrije interactie tussen studenten en docenten¹⁷. Net als Mill waarschuwde Jaspers voor de bedreiging van academische vrijheid door externe invloeden én sociale druk. Wat Jaspers sterk onderscheidde van

¹²Aidnik, M. (2024). *Academic Freedom. In: The Public University as a Real Utopia*. Palgrave Critical University Studies. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi-org.utrechtuniversity.idm.oclc.org/10.1007/978-3-031-59357-4_6

¹³Ladenson, R. F. (1986). *Is academic freedom necessary?*. *Law and Philosophy*, 5(1), 59-80. https://heinonline-org.utrechtuniversity.idm.oclc.org/HOL/Page?collection=journals&handle=hein:journals/lwphil5&id=66&men_tab=srchrresults

¹⁴Turner, B. (2024). *John Stuart Mill*. Chapter 40 in *Research Handbook on the History of Political Thought*. pp 447-457. https://econpapers.repec.org/bookchap/elgdechp/20103_5f40.htm

¹⁵Mill, J. S. (1859). *On Liberty*. Uitgegeven op 28 maart 2003 door Dover Publications.

¹⁶Stanford. (2022, March 7). *Karl Jaspers (Stanford Encyclopedia of Philosophy)*. <https://plato.stanford.edu/entries/jaspers/>

¹⁷Burwood, S. (2020). *Karl Jaspers (1883–1969): Truth, Academic Freedom and Student Autonomy*. In: Barnett, R., Fulford, A. (eds) *Philosophers on the University. Debating Higher Education: Philosophical Perspectives*, vol 2. Springer, Cham. P. 138-146. https://doi.org/10.1007/978-3-030-31061-5_11

Humboldt en Mill, was dat hij academische vrijheid zeker niet als absoluut beschouwde en daar zeer kritische vragen over stelde. Hij vond dat deze vrijheid grenzen kende wanneer ethische verantwoordelijkheden in het geding waren. Zo steunde hij tijdelijk beperkingen op de vrijheid van Heidegger om les te geven na de Tweede Wereldoorlog¹⁷.

Bewustwording

De wetenschappelijke literatuur over de staat van academische vrijheid in het Westen belicht verschillende potentiële verbeterpunten. Herhaaldelijk worden de thema's 'bewustwording' en 'een eenduidige definitie' genoemd als cruciale pijlers⁴⁻⁵⁻⁶⁻⁷. Gezien de eerdere bespreking van de visies van de grondleggers van academische vrijheid, kan er een gezamenlijke definitie worden opgesteld die de noodzaak van deze vrijheid onderstreept:

Academische vrijheid is de fundamentele vrijheid binnen universiteiten, waarbinnen onderzoekers, docenten en studenten, vrij van externe of sociale druk, kennis kunnen zoeken, uitwisselen en kritisch bevragen, waarbij binnen dit proces alle inzichten, overtuigingen en meningen, ongeacht hun oorsprong, kennisvorm of discipline een democratisch gehoor verdienen en als nuttig worden gezien, tenzij zij aantoonbaar de wetenschappelijke vooruitgang schaden.

Zelfs deze gecombineerde definitie zal niet in staat zijn alle discussiepunten te laten verdwijnen. Dit geldt in het bijzonder voor het criterium van het "aantoonbaar schaden van de wetenschappelijke vooruitgang", dat onvermijdelijk afhankelijk is van subjectieve interpretatie.

Humboldt, Mill en Jaspers benadrukken dat academische vrijheid een hoeksteen is van universiteiten als onafhankelijke instellingen, die op deze manier kunnen streven naar waarheidsvinding. Deze zoektocht vereist kritisch en zelfstandig denken om fouten te corrigeren, wat op zijn beurt wordt gestimuleerd door een vrije ruimte voor kennis en uitwisseling van gedachten⁶. Op deze wijze draagt academische vrijheid direct bij aan maatschappelijke vooruitgang, bevordert zij politieke stabiliteit en ondersteunt zij zowel individuele als culturele groei. Zoals Jaspers treffend stelde, overstijgt de universiteit op deze manier nationale en politieke belangen en vervult zij een unieke, 'super-politieke' rol¹⁶. Gezien dit alles, is het opmerkelijk dat academische vrijheid in Nederland slechts op het niveau van de wet is geregeld, namelijk in artikel 1.6 van de WHW, en niet in de Grondwet is verankerd.

Heden en toekomst

Nu er een poging is gedaan voor het vaststellen van een definitie en het belang van academische vrijheid is ingedaald, hoop ik dat dit zal aanzetten tot concrete actie. Denk bijvoorbeeld aan het volgen en monitoren van academische vrijheid wereldwijd, en dan ook het publiekelijk bekendmaken van schendingen⁴⁻¹⁸. De literatuur wijst er echter op dat dit niet voldoende zal zijn. De academische vrijheid in Nederland vertoont namelijk een dringende tekortkoming, namelijk de toenemende politieke correctheid, die de vrijheid van meningsuiting en daarmee een fundamenteel aspect van academische vrijheid ondermijnt⁵⁻¹⁹⁻²⁰⁻²¹. Hoewel academische vrijheid meer aspecten vereist, zoals integriteit en

¹⁸ Liempt, van, N. (06 april 2023). *Academische vrijheid onder druk in alle EU-lidstaten volgens rapport Parlement*. <https://www.neth-er.eu/onderzoek/academische-vrijheid-onder-druk-in-alle-eu-lidstaten-volgens-rapport-parlement>

¹⁹ Kummeling, H. (2022, January 11). *Academische vrijheid in tijden van wakkerte en cancelcultuur - Nederland Rechtsstaat*. Nederland Rechtsstaat. <https://www.nederlandrechtsstaat.nl/academische-vrijheid-in-tijden-van-wakkerte-en-cancelcultuur/>

²⁰ Gestel, van, R., A., J. (2021). *Wettelijke bescherming van de academische vrijheid?*. RegelMaat. P. 333-336. https://www.bijtijdschriften.nl/utrechtuniversity.idm.oclc.org/tijdschrift/regelmaat/2021/4/RM_0920-055X_2021_037_004_006.pdf

²¹ Tombs, R. (2022, September 14). *'Wokeness' and the collapse of intellectual freedom in the West*. The Spectator. <https://www.spectator.co.uk/article/-wokeness-and-the-collapse-of-intellectual-freedom-in-the-west/>

transparantie, dan enkel het uiten van meningen, blijft dit een cruciaal element⁵, zoals ook reeds door de grondleggers werd onderstreept. Bovendien wordt juridisch altijd aansluiting gezocht bij de vrijheid van meningsuiting wanneer het over academische vrijheid gaat, zoals vastgelegd in artikel 10 van het EVRM, artikel 19 van het IVBPR en artikel 7 van de Nederlandse Grondwet^{19,20}. Het waarborgen van dit element vereist een hernieuwde nadruk op onderlinge tolerantie⁵. Dit sluit naadloos aan bij de visie van John Stuart Mill, wiens oproep tot vrije gedachtewisseling actueler is dan ooit in deze context.

Het is tijd om deze uitdagingen serieus aan te pakken, willen we de fundamentele waarden van academische vrijheid beschermen en versterken. Universiteiten dragen hierbij een belangrijke verantwoordelijkheid (art. 1.6 WHW). De woorden van Mark Bovens tijdens de Diesrede²² benadrukte het belang van deze oproep: “In landen die autocratiseren ligt de academische vrijheid als een van de eerste vrijheden onder vuur.” Het helpt dus niet om deze woorden gemakzuchtig weg te zetten als extreemrechts, populistisch of fascistisch. Het is namelijk geen ideologische strijd tussen links en rechts, progressief of conservatief. Het is een cruciale kwestie van opbouw versus afbraak, van democratie tegenover autocratie. Het is een zaak van het algemeen belang.

²²Bovens, M. (2024, 26 maart). *De ongeschreven regels van de democratische rechtsstaat*. Diesrede. Universiteit Utrecht. P.5.
<https://www.uu.nl/sites/default/files/Diesrede%202024%20Mark%20Bovens%20NL.pdf>